

اقسام و نشانه های کبر و غرور

مژگان نادری^۱

چکیده

کبر در اصطلاح حالتی است که انسانی خود را برتر از دیگران می‌پندارد و دچار عجب می‌گردد غرور یکی از رذایل اخلاقی می‌باشد که در میان تمام علما و توده ی مردم از جمله صفات زشت می‌باشد. فردی که مغرور است از درون تهی است و در صدد آراستن ظاهر خود است. او در باطن خود هیچ مشخصه خوبی را درک نمی‌کند و همواره با تحقیر اطرافیان سعی در مخفی نگه داشتن باطن خود دارد. این صفت رذیله موجب از خود بیگانگی و جهل نسبت به خویش و دیگران و فراموش کردن موقعیت فردی و اجتماعی خود و غوطه‌ور شدن در جهل و بی‌خبری است. اهمیت شناخت این موضوع از آن جا ناشی می‌شود که کبر و غرور ریشه ی بسیاری از گناهان می‌باشد. پس باید آن را شناخت و سعی در رفع آن نمود تا هرچه بیشتر به هدف خلقت که بندگی خداوند است نزدیک شد. پوششی به نام تکبر می‌تواند آسیب‌های جدی به فرد و اطرافیان او وارد کند از اینکه این صفت رذیله در جامعه دیده می‌شود و وجود و عدم این صفت چقدر تأثیر دارد. کسانی که دارای صفت کبر و غرورند دچار مشکلات اجتماعی، خانوادگی و... می‌شوند که اگر این صفت را از خود دور کنند زندگی و جامعه بهتری خواهند داشت. ضرورت انجام این تحقیق این است که با توجه به اینکه انسان ممکن الخطاست و بعضی از گناهان را نادانسته انجام می‌دهد پس باید به دنبال شناخت آن‌ها بود و سعی در رفع آن داشت. این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و یا شیوه توصیفی، تحلیلی به تبیین اقسام و نشانه‌ها و اسباب کبر و غرور در آموزه‌های دینی پرداخته است.

واژگان کلیدی: کبر، غرور، تکبر، عجب، اسلام.

^۱ . طلبه سطح دو، مدرسه علمیه معصومیه ، nadrymzhgan607@gmail.com

مقدمه

کبر خلقی از نفسانی و حالتی است نهانی که انسان به واسطه بزرگتر و بهتر و بلند مرتبه تر دیدن خود از دیگری پیدا می‌شود به طوری که بر این اعتقاد نادرست تکیه کند پس خود را مهم و عزیز و بزرگوار، و دیگری را ناقابل و ذلیل پندارد و به بزرگواری موسوم خود دلشاد باشد. انسانی که به این گناه آلوده باشد و دلش به این بیماری مبتلاست در بهشتی که دارالسلام و جای سالم‌هاست راه نخواهد یافت و اگر با ایمان مرده باشد باید سال‌ها در دوزخ و عقاب محشر یا دوزخ بماند تا از این آلودگی پاک شود و قابلیت دخول در بهشت در او را پیدا گردد.

در حقیقت پیدایش حالت کبر از سر اعتقاد است، مرتبه خود را دیدن و مرتبه دیگری را فهمیدن سپس مرتبه خود را از او افزون‌تر پنداشتن و آنگاه بر این عقیده تکیه کردن و خود را عزیز و بی‌نیاز و بزرگ و پاک پنداشتن است. خداوند در قرآن کریم سرچشمه سقوط و تنزل شیطان را این جمله برای او شرح می‌دهد که تو حق نداری در این مقام و رتبه راه تکبر پیشگیری و باز برای تاکید بیشتر اضافه می‌فرماید که از این رو از افراد پست و بخیل هستی نه تنها با این عمل بزرگ نشدی بلکه به عکس به خواری و پستی گراییدی.

از این جمله به خوبی روشن می‌شود که تمام بدبختی‌های شیطان مولود تکبر او بود این خود برتر بینی او بود که خود را در مقابل بیش از آنچه شایسته آن بود قرار داد سبب شد که نه تنها بر آدم سجده نکند بلکه علم و حقیقت خدا را انکار نماید و به فرمان او خرده گیرد و سرانجام تمام مقام و منزلت خود را از دست داد.

البته باید این مطلب را مورد توجه قرار داد که پیش آمدهای سوء تکبر و استکبار نه تنها در داستان آفرینش آدم دیده می‌شود که در تمام طول تاریخ نیز دیده می‌شود. بدیهی است که با شناخت اقسام و نشانه‌ها و اسباب کبر و غرور می‌توان راه‌های مقابله با این رویه اخلاقی را پیدا کرد.

یکی از سوال‌هایی که در این با ذهن انسان را به خود مشغول می‌کند این است که منظور از کبر و غرور از منظر اسلام چیست؟ و اینکه اقسام و نشانه‌های این رذیله اخلاقی چیست؟

در پژوهش حاضر قرار است ضمن پرداختن به اقسام و مراتب کبر نشانه‌ها و اسباب کبر و غرور هم مورد بررسی قرار بگیرد.

مفاهیم

الف) مفهوم کبر

- کبر در لغت به معنی بزرگی، بزرگسالی، کلانسالی، بزرگی فروختن، خود گرفتن، نخوت با تکبر، با نخوت، الله دوست ندارد هر به کبر، خویش ستایی. (معین، کشف الاسرار، ص ۱۹۷۴).

_ کبر در لغت به معنای خودبینی و توجه به صفات کمالی شخص و بزرگ دیدن خود در مقایسه با دیگران و برای خود عزت کاذب و فرضی ساختن، و عدم فروتنی در برابر کسانی که باید در برابر آنها تواضع نمود. (حسینی دشتی، معارف و معاریف، ص ۸۸۲).

"الکبر، الکبیر فی صفه الله تعالی العظیم الجلیل و المتکبر الدی تکبر عنظام عباده کبیر؛ در صفت خداوند تعالی به معنای عظیم و بزرگوار است و متکبر کسی است که به بندگان خداوند ظلم می‌ورزد." (الافریقی، المصری، لسان العرب، ص ۱۱۲)

_ کبر به معنای تکبر، خود و برتر بینی در قبال خداوند است به این که از قبول حق و از به آن و پرستش خداوند امتناع نماید. (اصفهان، المفردات فی غریب القرآن، ص ۶۴۶).

معنای اصطلاحی کبر

- کبر در اصطلاح حالتی است که انسان خود را برتر از دیگران می‌پندارد و دچار عجب می‌گردد. شرح کبر عبارتست از یک حالت نوسانی که انسان کند و به غیر خود بزرگی فروشد و اثر اعمالی است که از انسان صادر می‌شود و آثاریست که در خارج بروز کند که گویند تکبر دارد. (موسوی خمینی، چهل حدیث، ص ۷۹).

ب - مفهوم غرور

غرور در لغت به ماده ی (غَرَر) به معنای فریفتگی و مغرور شدن می‌باشد. (ریگی، منجد الطلاب، ص ۳۸۸).

معنای اصطلاحی غرور: حالت غرور و فریفتگی نفس آدمی که گاه بر اثر احساس قدرتی مانند جوانی و مال و ثروت و مقام و علم و از این قبیل که در خود دارد وظایف و تکالیف خویش را از یاد ببرد و با تکیه به آن چه که در خود می‌یابد از دستیابی به کمالات بازمانده و گاه به کرم و بزرگواری و بخشاینده‌گی خداوند مغرور گردد و گمان برد که مقتضای کرم خداوند آن است که آدمی به هر جنایت دست زند و مورد عفو خدا قرار گیرد و در نتیجه به بی تفاوتی و سهل انگاری

در وظایف بندگی دچار گردد. که این صفت از مهملکات است. (حسینی دشتی، معارف و معاریف، ص ۴۲۸).

ج) مفهوم عجب

دانشمندان اخلاق برای تکبر اقسامی را برشمردند که این تقسیم بندی بر اساس فردی ست که انسان به او تکبر می‌ورزد که در زیر آنها را بیان می‌کنیم:

۱. تکبر در برابر خداوند

گاه شخص متکبر ربوبیت خداوند را نمی‌پذیرد و در نتیجه به درگاه الهی دعا و استغفار هم ندارد. افرادی مانند فرعون و نمرود دچار این نوع تکبر بودند.

قال الله تعالى في كتابه: "قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ؛ (خداوند به او) فرمود: در آن هنگام که به تو فرمان دادم، چه چیز تو را مانع شد که سجده کنی؟! گفت: من از او بهترم، مرا از آتش آفریده‌ای و او را از گل." (اعراف، آیه ۱۲)

همان طور که در آیه ۳۴ سوره بقره در مورد امتناع ابلیس از سجده کردن گفتیم، آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر این آیه چنین بیان می‌دارد که در این آیه نیز بیان می‌دارد که خداوند "ابلیس" را به خاطر سرکشی و طغیانگری مواخذه کرده گفت: "مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ؛ چه چیزی سبب شد که در برابر آدم سجده نکنیم و فرمان مرا نادیده بگیری؟" "أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ؛ او در پاسخ به یک عذر و ناموجه متوسل گردیده گفت: "من از او بهترم، مرا از آتش آفریده‌ای و او را از گل." گویا چنین می‌پنداشت که آتش برتر از خاک است و این یکی از بزرگترین اشتباهات "ابلیس" بود. شاید هم اشتباه نمی‌کرد و آگاهانه دروغ می‌گفت؛ زیرا می‌دانیم خاک سرچشمه انواع برکات و منبع تمام مواد حیاتی و مهم‌ترین وسیله برای ادامه زندگی موجودات است، در حالی که آتش چنین نیست. (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۸۳)

درست است که آتش یکی از شرایط تجزیه و ترکیب موجودات جهان است ولی نقش اصلی را همان موارد موجود در خاک دارند و آتش تنها وسیله‌ای برای تکمیل آن‌ها محسوب می‌شود.

و نیز درست است که کره ی زمین در آغاز که از خورشید جدا شد، به صورت گوی آتشی بود که تدریجاً سرد شد، ولی باید توجه داشت زمین مادام که سوزان و شعله ور بود مطلقاً موجودات زنده‌ای نداشت، از آن زمان حیات و زندگی در این کره پیدا شد که خاک و گل جای آتش را گرفت. به علاوه هر آتشی در روی زمین پیدا شود، از موادی سرچشمه می‌گیرد که از خاک به دست آمده است، خاک سرچشمه پرورش درختان، و درختان سرچشمه پیدایش آتش می‌باشند. حتی مواد نفتی یا چربی‌هایی که قابل احتراقند نیز بازگشت به خاک یا حیواناتی که از مواد نباتی تغذیه دارند می‌کنند.

از همه این‌ها گذشته امتیاز آدم در این نبود که از خاک است بلکه امتیاز اصلی او همان "روح انسانیت" و مقام خلافت و نمایندگی پروردگار بوده است. (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۱۱، ص ۱۲۹)

۲_ تکبر در برابر انبیاء و امامان (علیهم‌السلام)

بسیاری از مردم خود را از پیامبران و امامان (علیهم‌السلام) برتر دانسته و از پذیرش دعوت آنان امتناع کردند. هنگامی که پیامبر اسلام به پیامبری مبعوث شد، مردم مکه گفتند چرا قرآن بر مردی بزرگ از شهر مکه یا مدینه نازل نشد و به همین جهت از پذیرش دعوت او سر باز زد. (داوودی، اخلاق اسلامی، ص ۲۰۷)

خدای متعال در قرآن می‌فرماید: "يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" و الَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ، ای فرزندان آدم! اگر رسولانی از خود شما سراغتان بیایند که آیات مرا برای شما بازگو کنند، (از آن‌ها پیروی کنید) کسانی که پرهیزگاری پیشه کنند و عمل صالح انجام دهند، نه ترسی بر آن هاست و نه غمناک می‌شوند، و آن‌ها که آیات ما را تکذیب کنند، و در برابر آن تکبر ورزند. اهل دوزخ اند، جاودانه در آن خواهد ماند. (سوره اعراف آیات ۳۵ و ۳۶)

۳. تکبر در برابر بندگان خدا

خدایی را که ما می‌شناسیم از آن بالاتر است که گناهان این بنده ناچیز را به رخ او بکشد و به خاطر آن ما را مجازات کند اصولاً اگر ما گناه نکنیم عفو و کرم خدا چه می‌شود. (انصاریان، عرفان اسلامی، ص ۲۴).

قال رسول الله (ﷺ) "الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَ عَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَ الْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ وَ هَوَاهَا وَ تَمَنَّى عَلَى اللَّهِ؛ زَرَنكَ وَ زِيرَكَ كَسَى اسْتِ كَهْ از خُود حِسَابَ بَكَشْدِ وَ بَرای پَس از مَرگِ عَمَلِ كَنْدِ وَ نَادَانِ فَرْدِیَسْتِ كَهْ نَفْسَشْ پِیرو هُوا بَاشْدِ وَ بَدُونِ عَمَلِ بَرِ خُداوند امید ببندد". (ورام بن أبی فراس، مجموعه ورام، ج ۱. ص ۲۱۵).

باید بدانیم که این گونه امید، امیدی شیطانی است که ابلیس برای گول زدن افراد نادان اختراع کرده و از این راه آنان را به انواع معاصی به امید آمرزش پای بند می‌کند و نمی‌گذارد به معالجه‌ی خود برخاسته و از چاه عمیق آلودگی نجات پیدا کنند. (انصاریان، عرفان اسلامی، ج ۹، ص ۲۶).

به یکی از معصومان (علیهم‌السلام) گفتند: گروهی می‌گویند: به خداوند امیدواریم، اما به عمل روی ندارند، پاسخ داد "هیئات، هیئات"، این است آرزوی بی‌جا و امید بیهوده و حالی شیطانی، کسی که به چیزی مثل عفو و کرم امید دارد باید آن را به وسیله عمل طلب کند و هر کسی از چیزی مانند عذاب خدا در وحشت است باید با ترک گناه از آن بگریزد، تکیه بر آرزوی بدون عمل، سرمایه بی‌خرد و احمق است. (کلینی رازی، اصول کافی، ج ۲، ص ۱۸۱)

۴. جهل و نادانی یکی دیگر از اسباب غرور است همانگونه که علم و دانش گاه سبب غرور می‌شود جهل و نادانی نیز در بسیاری از جاهلان سبب غرور است در حدیثی از امیرالمومنین می‌خوانیم: "مَنْ جَهْلٍ اغْتَرَّ بِنَفْسِهِ وَ كَانَ يَوْمُهُ شَرًّا مِنْ أَمْسِهِ؛ کسی که جاهل است مغرور به خویشتن می‌شود و امروزش بدتر از دیروز اوست."

گاهی خداوند انسان‌ها را به واسطه این اسباب آزمایش و امتحان می‌کند تا افراد با ظرفیت از افراد بی‌زیت شناخته شوند و با کلام آخر اینکه برای بالا بردن ظرفیت انسان او را در موقعیت مقام، شهرت پول و... قرار می‌دهد ولی کسانی که فریب این اسباب را می‌خورند به راحتی در چاله این چیزها فرو می‌روند و این اسباب آنها را مانند باتلاق در درون خود می‌کشد.

نتیجه گیری

پژوهش روبرو با بررسی اقسام و نشانه‌ها و اسباب کبر و غرور یکی از آموزه‌های اخلاقی اسلام است. نتیجه ای که می‌توان از این مقاله گرفت این است که دانستیم تکبر صفت زشت و ناپسند است و سبب کفر می‌شود و حتی در قرآن و روایات اسلامی به شدت از آن نهی شده است. حتی کسانی که دارای دین و مذهبی نیستند تکبر و خود برتر بینی را صفتی زشت می‌شمارند زیرا که این صفت زشت انسان از نظر عقل نیز پذیرفته نشده است.

در واقع بخش مهمی از مسئله حقوق بشر که به وسیله جمعی از متفکران غیر مذهبی تنظیم شده است نیز ناظر به مسئله مبارزه با استکبار است. هرچند در عملگاه نتیجه معکوس داده است.

پس می‌توانیم برای اینکه این رذیله اخلاقی را از خود دور کنیم و در پیشگاه خدا و حتی خلق خدا عزیز و محترم باشیم باید به صورت کامل این صفت را بشناسیم. دانایی غذای روان است هرگاه شخص دلش سالم باشد و در راه تواضع باشد دانشش موجب قوت عقل و شدت تواضعش می‌شود.

اگر دلش بیمار و در اثر جهل به حقیقت در راه کبر باشد پس آن دانایی سبب ضعف عاقله و پیدا شدن حالت کبر می‌شود. بنابراین بر هر انسانی پیش از دانستن هر چیزی واجب است خود را بشناسد و حقیقت را بداند و راه و روش خود را بر تواضع گذارد تا از دانستن‌ها، بیماریش افزوده نشود و به کبر و نخوت دچار نگردد. در این مقاله هم با فرض شناخت اقسام و نشانه‌های کبر و غرور پرداخته شده و نتایج زیر حاصل شد.

۱. خودشناسی عمیق‌تر و بهبود فردی: با شناخت نشانه‌های غرور در خود، می‌توانیم به نقاط ضعفمان پی ببریم و برای رفع آنها تلاش کنیم این آگاهی به ما کمک می‌کند تا فروتن باشیم و در مسیر رشد و تعالی قدم برداریم. مثلاً اگر متوجه شدیم که بعد از هر موفقیت کوچک تمایل داریم آن را بزرگنمایی کنیم و دیگران را کوچک بشماریم این زنگ خطری است برای کار کردن روی تواضعمان.

۲. روابط اجتماعی سالم‌تر غرور اغلب منجر به خود برتر بینی، بی‌اعتنایی به نظرات دیگران و حتی تحقیر آنها می‌شود که به شدت به روابط آسیب می‌زند با شناخت این ویژگی می‌توانیم از رفتارهای غرورآمیز که دوستان و خانواده را از ما دور می‌کند اجتناب کنیم و روابطمون را بر پایه احترام و همدلی بنا نهیم.

۳. تصمیم‌گیری‌ها بهتر و واقع‌بینانه‌تر، فرد مغرور ممکن است به دلیل اعتماد به نفس کاذب، نظرات کارشناسی را نادیده بگیرد و تصمیمات نادرستی بگیرد. آگاهی از این دام می‌تواند به ما کمک کند تا با نگاهی واقع‌بینانه به توانایی‌های خودم مشورت با دیگران، تصمیمات پخته‌تری بگیریم.

۴. کاهش تعارضات و سوء تفاهم‌ها. بسیاری از اختلافات بین افراد از غرور و عدم پذیرش خطا ناشی می‌شود. وقتی بدانیم چگونه غرور در گفتگوها و تعاملات ظاهر می‌شود می‌توانیم از تشدید سوء تفاهم‌ها جلوگیری کنیم

نکته‌ای که در این مقاله باید به آن توجه شود این است که اقسام و نشانه‌هایی که عنوان شد ممکن است تنها اقسام و نشانه‌های کبر و غرور نباشد که با شناخت آنها ما دیگر دچار این رذیله اخلاقی نشویم و ممکن است اقسام و نشانه‌های دیگری هم وجود داشته که در این مقاله مطرح شده است که این مسئله خود کوششی فراوان برای تبیین دقیق شناخت اقسام و نشانه‌های کبر و غرور و راه‌های مقابله با آن را می‌طلبد.

فهرست منابع

* قرآن کریم، حسین انصاری

* نهج البلاغه، محمد دشتی

۱. ابن منظور الافریقی المصری، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، چاپ سوم، بیروت، دارالحیا التراث العربی.
۲. انصاریان، حسین، **عرفان اسلامی**، ویرایش محسن فیض‌پور، چاپ اول، قم ۱۳۸۶ ه. ش
۳. بندر ریگی، محمد، **منجد الطلاب**، چاپ هجده، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۳ ه. ش
۴. جوادی آملی، عبدالله، **تسنیم**، چاپ بیستم، تهران، نشر آرایه، ۱۳۹۰ ه. ش
۵. حسینی دشتی، مصطفی، **معارف و معاریف**، چاپ اول، تهران، موسسه فرهنگی آرایه، ۱۳۸۵ ه. ش
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، چاپ سوم، قم، انتشارات آل‌البیت ذوی القربی، ۱۳۸۷ ه. ش
۷. داوودی، محمد، **اخلاق اسلامی**، ویراستار امیر عباس رجبی، چاپ هجدهم، ناشر دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸ ه. ش
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ترجمه صادق حسن‌زاده، چاپ فاضل، انتشارات قائم آل محمد، ۱۳۸۳ ه. ش
۹. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، چاپ بیست هفتم، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ه. ش
۱۰. محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه**، ترجمه حمیدرضا شیخی، چاپ ششم، قم، انتشارات دارالحديث، ۱۳۸۵ ه. ش

۱۱. محمدی ری شهری، محمد، **منتخب میزان الحکمه**، ترجمه حمیدرضا شیخی، چاپ ششم، قم، انتشارات دارالحديث، ۱۳۸۵ ه.ش

۱۲. مجلسی، محمد باقر، **بحارالانوار**، ترجمه جمعی از محققان، چاپ اول، بیروت، ۱۴۱۹ ه.ق

۱۳. موسوی، خمینی، (علیه السلام) **روح الله، چهل حدیث**، چاپ سی و پنج، تهران، تنظیم و نشر آثار امام خمینی (علیه السلام)، ۱۳۸۵ ه.ش

۱۴. معین، محمد، **فرهنگ فارسی معین**، چاپ دوم، تهران، انتشارات دیبا، ۱۳۸۶ ه.ش

۱۵. نراقی، احمد، **معراج السعاده**، ناشر شهاب الدین، چاپ اول، قم، ۱۳۸۶ ه.ش

۱۶. نیلی پور، مهدی، **بهشت اخلاق**، ترجمه حمیدرضا حبیبی، چاپ دوم، موسسه تحقیقات ولی عصر، ۱۳۸۵ ه.ش

۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، **پیام قرآن (تفسیر موضوعی)**، چاپ پنجم، قم، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۴ ه.ش